

Сакун А.Ж.

*к.е.н., доцент кафедри обліку і оподаткування
ДВНЗ « Херсонський державний аграрний університет»*

Гакал Т.О.

аспірант, ДВНЗ « Херсонський державний аграрний університет»

ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ЯК ФОРМА МОБІЛЬНОГО ДРІБНОТОВАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Господарства населення на сьогодні є стабілізуючою формою господарювання, яка стримує спад виробництва сільськогосподарської продукції у цілому в Україні, а за умов безробіття і зниження життєвого рівня селян дані господарства мають велике значення у самозабезпеченні продуктами харчування і є стабілізуючим чинником трудової зайнятості селян і соціального їх захисту в період становлення ринкових відносин, поки на селі не розвинеться виробнича й обслуговуюча інфраструктура.

Особисті селянські господарства протягом багатьох десятиліть забезпечували себе продуктами харчування для власних потреб, а решту реалізовували на ринках. Земля в цих господарствах знаходилась у постійному користуванні, а одержаною продукцією їх власники розпоряджались на свій розсуд, і як результат їх розвитку, на сьогодні, ці господарства показали свою силу, досягли високоефективного використання землі [2, с.40].

Дослідження сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах свідчать про переваги приватної власності з метою досягнення кращих показників господарювання на землі, виходячи з обсягів виробництва та реалізації продукції заготівельним підприємствам, споживчій кооперації та на ринку.

Оскільки в період становлення ринкових відносин багато селян втратили роботу в сільськогосподарських та інших підприємствах, а ті з них, хто зберіг своє робоче місце, одержували мізерну заробітну плату, яка ще й виплачувалась не завжди регулярно, то розширення селянами власного

виробництва сільськогосподарської продукції стало для них безальтернативним способом виживання у нинішніх складних умовах.

За результатами досліджень у найближчій перспективі роль господарств населення не послабиться, оскільки фермерство в Україні з багатьох як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, поки що не набуло широкомасштабного розвитку. Тому в умовах спаду виробництва у секторі крупних і середніх підприємств, господарства населення об'єктивно стають помітними виробниками сільськогосподарської продукції [7, с.18].

Слід погодитися і з думкою тих дослідників та практиків, які вважають, що прикметною особливістю розвитку господарств населення є те, що обсяги виробництва тут збільшуються без залучення будь-яких інвестицій, кредитних ресурсів і підтримки з боку держави.

На сьогоднішній день економічна сталість особистих селянських господарств (а вони з року в рік нарощують виробництво), визначається тим, що завдяки різниці в галузевій структурі й спеціалізації виробництва вони не конкурують з великими сільськогосподарськими підприємствами. Склалася ситуація, за якої селянські господарства збільшують виробництво саме тієї продукції, яка скорочується в сільськогосподарських підприємствах. Останні дедалі більше спеціалізуються на товарному виробництві зернових, цукрових буряків, тоді як індивідуальні товаровиробники нарощують виробництво картоплі, овочів, м'яса і молока.

Як вже зазначалось вище, особисті селянські господарства продуктивніше використовують надану їм землю, як важливий і практично незамінний виробничий ресурс та сукупний ресурсний потенціал сільськогосподарського виробництва з метою досягнення вищих показників урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності худоби і птиці, зменшення собівартості вироблюваної ними продукції з метою отримання максимального ефекту [9, с.57-69].

Крім цього на сьогоднішній день сукупні затрати на виробництво одиниці сільськогосподарської продукції в цілому (і в тому числі – рослинницької та

тваринницької, а також їх основних видів) у особистих селянських господарствах виявились нижчими ніж у сільськогосподарських підприємствах, оскільки перші з них витрачають мало дорогих ресурсів промислового виробництва та економно їх використовують.

Особисті селянські господарства можуть ефективно функціонувати за наявності таких умов: спеціалізуватися на виробництві трудомістких видів продукції, де чинник концентрації не має вирішального значення; об'єднуватися між собою, створювати кооперативи; інтегруватися з фермерськими господарствами, приватними та сільськогосподарськими підприємствами колективних форм організації праці; трансформуватися у фермерські та приватні господарства. При цьому державі потрібно створити сприятливі умови для нормального функціонування товарних особистих селянських господарств. Насамперед це стосується створення мережі агрохімічного, зоотехнічного, ветеринарного й агросервісного обслуговування, консультацій з різних питань сільськогосподарського виробництва, закупівлі та реалізації продукції

Нині в результаті суттєвих структурних зрушень у сільськогосподарському виробництві спостерігається зростання питомої ваги продукції, що виробляється у приватному секторі, а саме — в особистих селянських господарствах (ОСГ). З формуванням ринкових відносин роль цих господарств у економічному розвитку країни все більше зростає. Тому оцінювання сучасного стану ОСГ в ринкових умовах та пошук шляхів ефективного їх функціонування є актуальними, а їх успішне вирішення допоможе надійно забезпечити населення якісними продуктами харчування.

У сучасних умовах господарювання увага до особистих селянських господарств підвищується як з боку науковців, так і з боку практиків. Різні аспекти проблем функціонування та розвитку особистих селянських господарств, а також їх вплив на агропромисловий сектор економіки досліджуються у наукових працях П.І. Гайдучього, О.Д. Гудзинського, В.В. Зіновчука, П.Т. Саблука, П.М. Макаренка, Л.Ю. Мельника, О.М. Онищенко,

О.В. Чаянова, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина та багато інших. Однак, деякі питання щодо особливостей діяльності господарств населення та їх розвитку залишаються дискусійними і недостатньо висвітленими. Одним із них є перспективи їх подальшого розвитку.

Особисті селянські господарства є одним із стабільних секторів економіки у сільському господарстві України. За роки незалежності ці господарства зробили вагомий внесок у розвиток аграрного сектора економіки країни, підвищилася їх значимість у формуванні продовольчих ресурсів держави. Вони виробляють основну частку плодоовочевої продукції та картоплі, понад половину м'яса, молока та яєць, забезпечують сільське населення продуктами харчування, а також постачають на ринок значну частину продовольства [12, с.67-72].

Виявлено, що у приватному секторі через реалізацію особистого інтересу основні фактори аграрного виробництва — земля, праця і капітал — використовуються, як правило, краще, ніж у суспільному. Вклад господарств населення у загальні обсяги виробництва продукції сільського господарства (в порівнянних цінах 2005 року) за 2017 р. становив 55,1 % від загального обсягу по Україні, зокрема валової продукції рослинництва — 53,7 % і 57,4 % продукції тваринництва. Це досить вагомні показники, які свідчать про те, що господарства населення займають досить важливе місце в аграрному секторі економіки. Такий стан зумовлений цілою низкою факторів. Першим з них є значний надлишок робочої сили у сільській місцевості, що змусило сільських мешканців для виживання займатися натуральним виробництвом в особистих господарствах. Існуючий низький рівень цін для дрібних товаровиробників призводить до того, що в ОСГ виробляють і реалізують на ринку сільськогосподарську продукцію, таку як картопля, овочі, м'ясо та молочні продукти за цінами, нижчими, ніж у великих сільськогосподарських підприємствах. Другим фактором є відносно вища продуктивність праці в особистих селянських господарствах порівняно з великими сільськогосподарськими підприємствами, що є наслідком повільного

реформування останніх та, як правило, неефективного використання ними матеріальних та трудових ресурсів, каналів збуту сільськогосподарської продукції та кредитних ринків. Отже, в результаті проведених досліджень встановлено, що через реалізацію особистого інтересу кожного селянина ресурсний потенціал ОСГ використовуються більш раціонально, ніж у суспільному секторі.

Особисті селянські господарства є складовою частиною агропромислового комплексу країни, головна мета діяльності яких направлена на виробництво сільськогосподарської продукції для задоволення потреб родини. ОСГ вирішують важливі соціальні проблеми на селі, зокрема, сприяють більш повному використанню трудових ресурсів сім'ї, забезпечують значну частину своїх потреб у продуктах харчування. Тому їх слід розглядати як форму дрібнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції громадянами не тільки для особистого споживання, а й для реалізації на ринку з метою одержання доходів.

Особисті селянські господарства виробляють більше половини валової продукції в країні та забезпечують переважну частину доходів їх учасників. Через реалізацію особистого інтересу кожного селянина, ресурсний потенціал ОСГ використовується більш раціонально, ніж у суспільному секторі.

Напрямами подальшого розвитку особистих селянських господарств є: підвищення соціального і правового статусу особистих селянських господарств; забезпечення засобами малої механізації; ліквідації дефіциту насіння високоврожайних сільськогосподарських культур, а також високопродуктивних порід худоби, раціональне забезпечення кормами, добривами й іншими матеріально-технічними ресурсами; розробка і впровадження інтеграційних зв'язків особистих селянських господарств із сільськогосподарськими й іншими підприємствами АПК; удосконалення організації закупівлі продукції [10, с.113-116].

Дотримуємося думки, що ОСГ базується, передусім, на сімейній праці, оскільки виробнича діяльність у ньому спрямована на задоволення потреб

власної сім'ї. Особисте селянське господарство спроможне адаптуватися до будь-яких умов. Його не слід ототожнювати з домашнім господарством або сімейним кооперативом. Це мобільне дрібнотоварне виробництво може трансформуватись відповідно до будь-яких форм відносин через невеликий обсяг виробництва та невисокий рівень механізації. Тут відносини перебувають не у виробничих, а у соціально - психологічних сферах, де основу визначає ставлення до землі, те, як її сприймає людина на даний момент. Спрощеність аграрно-виробничих відносин у такому випадку виступає гарантом збереження життєздатності виробництва, оскільки конкуренція повністю відсутня. Як зазначав М.Д. Кондратьєв: «Селянин відноситься до свого наділу як до джерела життєво необхідних засобів, володіння яким передбачалося вже самим чинником народження і приналежністю до певної локальної спільноти ... землеробів. Цей природний за своїм походженням вид привласнення землі і соціальна основа отримання певної частки в загальному володінні колективу закріплювалися традицією і звичаєвим правом. Це право на оброблювану ділянку і плоди з нього, а точніше сказати, на працю, вкладену в землю, а не просто на територію з фіксованими межами ...» [6]. Це одна з основних умов володіння землею. Як результат, підвищується інтерес до особистого господарства і садиби, а разом із тим і до землі. Останнє автоматично ставить питання про владу на селі, адже кому належить земля, тому належить і влада. Виникає перерозподіл, переділ землі і влади між бюрократичною структурою в особі сільськогосподарського підприємства і громадянами, жителями сільського населеного пункту. ОСГ як суб'єкт аграрних відносин повинно мати владу над необхідними для їх життєдіяльності земельними угіддями. У таких умовах особисті, сімейні трудові господарства стають рівноправними суб'єктами аграрних відносин разом з іншими формами, методами і способами ведення виробництва в сільськогосподарському секторі економіки країни. І, що дуже важливо, усвідомлення переділу влади має бути зафіксовано у свідомості селянина, який не бажає жити як раніше.

Роль, яку відіграло ОСГ в житті й долі селянина, як і країни в цілому, виходить за соціально-економічні межі. Воно має вагомі історичні наслідки. Особисте господарство виробляє продовольство і для жителів міст, хоча б частково заміщуючи ті обсяги продукції, які вже не вирощують господарства суспільного сектору. Вкотре ОСГ стало основним годувальником українців.

Крім того, господарства населення значною мірою задовольняють потреби населення в багатьох товарах і послугах. Йдеться, насамперед, про продукцію, виробництво якої поки що не вигідне для великих підприємств, наприклад, овочівництво відкритого ґрунту, майже всі галузі тваринництва, випуск товарів широкого вжитку тощо. Продукти особистої праці зменшують дефіцит, який виникає через прорахунки в державному регулюванні та диспропорції в економіці. Нині внесок індивідуального господарства є особливо відчутним. Продукція господарств населення не тільки уособлюється в процесі її виробництва, а й переходить в особисте споживання своєрідним шляхом.

У теперішніх умовах господарства населення є економічно самостійною, рівноправною формою господарювання у системі аграрної економіки. Воно може вступати у договірні відносини з державними, кооперативними та іншими підприємствами у сфері виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції.

Таким чином, як показує практика, господарства населення є відносно стабільним сектором економіки, який здатен до швидкої віддачі. За певної підтримки, навіть в умовах кризи, вони здатні збільшити обсяги виробництва продукції і стати стабілізуючим чинником сільськогосподарського виробництва у країні. Варто відмітити, що щодо перспектив розвитку особистих селянських господарств висловлюються різні точки зору. Більшість науковців вважають недоцільним розвиток особистих селянських господарств, тому що вони є примітивними формами господарювання, які в силу дрібного розміру та низької технічної оснащеності не можуть бути пріоритетною формою господарювання, оскільки не спроможні запроваджувати досягнення

науково-технічного прогресу. Тому подальше збільшення частки земель у їх використанні не може вважатися стратегічним напрямом формування майбутньої організаційної структури сільського господарства України [9, с. 52]. На думку інших вчених, враховуючи той факт, що особисті селянські господарства (ОСГ) виробляють на сьогоднішній понад половину валової сільськогосподарської продукції країни, “вони ще довго відіграватимуть важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки нашої держави, а тому з боку відповідних державних структур, а також науки бажано посилити до них увагу” [10, с. 61]. Крім того, ця форма господарювання для переважної більшості жителів села є не тільки способом одержання продуктів харчування, але й основним місцем роботи і основним джерелом доходів.

Для подальшого ефективного функціонування особистих селянських господарств необхідне створення сприятливих економічних умов для їх існування: формування інфраструктури, встановлення прийнятних закупівельних цін на продукцію господарств населення та посилення цін на послуги, що надаються їм обслуговуючими підприємствами. Вирішення вищезазначених проблем особистих селянських господарств призведе до збільшення обсягів виробництва високоякісної та екологічно чистої сільськогосподарської продукції у таких господарствах, зниження цін на неї, а в підсумку – до підвищенням життєвого рівня населення.

Подальший розвиток особистих селянських господарств пов’язаний з науково-технічним прогресом, інтеграцією і кооперацією. Еволюцію особистих селянських господарств у цьому напрямку буде визначати агропромислова інтеграція.

У нинішній ситуації одним із важливих завдань аграрної політики держави є зростання рівня товарності особистих селянських господарств. Стратегія подальшого розвитку в Україні господарств населення має бути спрямована на підвищення продуктивності та ефективності їх функціонування, насамперед, через надання їм підтримки з боку держави, сприяння їх кооперації між собою та з сільськогосподарськими

підприємствами, інтеграції з переробними та збутовими підприємствами. Реалізація цих заходів дозволить збільшити виробництво сільгосппродукції в ОСГ, підвищити рівень їх товарності та сприятиме вирішенню проблеми зайнятості сільського населення [13, с.210].

Стан соціальної інфраструктури сільських територій значною мірою залежить від рівня аграрного виробництва, але водночас відбувається зворотний вплив: від рівня розвитку складових інфраструктури залежить рівень виробництва на селі. У зв'язку з цим актуальним на сучасному етапі є подальше вивчення проблем формування й розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, а також аналіз взаємозалежностей як між окремими факторами соціальної інфраструктури, так і між виробничими та соціальними показниками з метою прогнозування перспектив їх розвитку [6, с.125].

Державна політика розвитку села може бути ефективною лише у випадку поєднання зусиль органів державної та місцевої влади, суб'єктів господарювання, сільських громад і громадських організацій та самого населення. Саме на комплексний розвиток сільських територій повинен зміститися акцент державної політики й аграрної зокрема після вступу України до Світової організації торгівлі та на її шляху до європейської інтеграції.

Згідно з державною цільовою програмою сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року подолання деградації сільських територій може відбуватися двома варіантами. Для першого варіанта характерним є незадовільне фінансування розвитку соціальної інфраструктури, декларування нових соціальних, економічних і екологічних перспектив, однак реальні механізми їх реалізації не розроблені. Другий варіант державної програми передбачає оптимізацію соціально-економічної інфраструктури сільських територій, в результаті якої можна досягти: зниження безробіття серед сільського населення, його трудової міграції, підвищення валового обсягу та рівня якості сільськогосподарської продукції, конкурентоспроможності

аграрного виробництва; забезпечення належної екології природних ресурсів і довкілля. Саме при реалізації другого варіанта державної програми можливо подолати кризові явища в аграрній економіці й забезпечити стабільний розвиток сільських територій. Як бачимо, рівень розвитку соціальної інфраструктури на селі знаходиться у тісному взаємозв'язку з ростом економічної ефективності виробництва [1, с.78].

Розвиток господарств населення є одним із пріоритетних напрямків роботи Департаменту агропромислового розвитку Херсонської області. Він реалізовується перш за все через обласну Програму розвитку фермерських та особистих селянських господарств на 2016-2020 роки.

Програма розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва на 2016-2020 спрямована на підтримку та розвиток господарств населення, фермерських господарств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, як рівноправних форм господарювання в сільській місцевості, закріплення позитивних тенденцій у їх діяльності. Програмою передбачається також подальший розвиток в області інфраструктури аграрного ринку, дорадництва та сільського зеленого туризму.

Мета Програми – забезпечити належні та стабільні умови підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, фермерських господарств, господарств населення як важливої соціально-економічної інституції підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, створення додаткових робочих місць, активного розвитку сільських територій та підвищення рівня і якості життя сільського населення в цілому.

Наразі пріоритетними залишаються три напрямки – це кредитування фермерських і особистих селянських господарств, часткове відшкодування вартості закуплених доїльних установок і холодильного обладнання та створення і поліпшення громадських пасовищ.

Херсонська обласна Асоціація органів місцевого самоврядування рекомендує переглядати всі існуючі варіанти для розвитку фермерських та господарств населення. Адже це можливість підвищити

конкурентоспроможність та фінансове становище як самих господарств, так і регіону зокрема. Варто зазначити, Херсонська область – лідер у сфері агропромислового виробництва.

Державне регулювання господарств населення, як сектору економіки, передбачає, насамперед, свідоме формування державними структурами правових, економічних та організаційних умов розвитку особистих господарств, а, також – створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, які мають залучатися на пільгових засадах або безкоштовно. Сучасне правове забезпечення функціонування і розвитку регулюється Законом України «Про особисте селянське господарство», Конституцією України, Земельним кодексом України, Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

Реалізація державної політики підтримки особистих селянських господарств в рамках державних і регіональних цільових програм дасть змогу створити альтернативні канали розподілу агропродукції та поставок матеріально-технічних ресурсів, наситити споживчий ринок дешевою місцевою продукцією, переорієнтувати оптову ланку на потреби власників особистих селянських господарств. І як результат – здешевлення продуктів харчування для соціально незахищених верств населення, зниження соціальної напруженості в регіонах, підвищення реальних доходів сільських жителів, що відповідає державним та особистим економічним інтересам.

Список використаних джерел

1. Булавка О.Г. Соціальна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій / О.Г. Булавка // Економіка АПК. – 2013. - № 2. – С. 78.
2. Гайдуцький П. І. Структурні перекося і ризики кризи в АПК / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 38-45.
3. Данкевич А. Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А. Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 69-73.

4. Кирилов Ю. Є. Роль сільгоспвиробників у забезпеченні продовольчої безпеки України в умовах глобалізації / Ю. Є. Кирилов // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 121-128.

5. Кондратюк О. І. Розвиток сільського господарства України в умовах продовольчої кризи / О. І. Кондратюк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 129-132.

6. Литвин Ю. О. Механізми державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій України: теорія, методологія, практичні механізми реалізації : монографія / Ю. О. Литвин. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 387 с.

7. Мельник Л. Л. Сільські домогосподарства: стан, перспективи та необхідність державної підтримки / Л. Л. Мельник // Агросвіт. – 2013. – № 13. – С. 14-20.

8. Мороз О. О. Діяльність інтегрованих сільськогосподарських підприємств / О. О. Мороз, В. М. Семцов // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 96-103.

9. Онищенко О. Особисті селянські господарства у пореформеному розвитку аграрного сектора / О. Онищенко // Економіка України.–2003.– № 6.– С. 57- 69.

10. Орленко Я. Ю. Формування продовольчої безпеки України з позицій розвитку аграрного сектора / Я. Ю. Орленко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 7. – С. 113-116.

11. Прокопенко К. О. Малі аграрні підприємства в аграрному секторі України / К. О. Прокопенко // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С. 99-104.

12. Юрчишин В. Господарства населення: проблеми майбутнього / В. Юрчишин // Економіка України. – 2013. – № 9. – С. 67-72.

13. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні / В. В. Юрчишин // НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАНУ". – К., 2013. – 424 с.